

Μία απόπειρα ανοικοδόμησης
τοῦ “Τρίτου Ναοῦ”:
Ὁ αὐτοκράτορας Ἰουλιανὸς
καὶ ἡ ἰουδαϊκὴ κοινότητα τῆς Παλαιστίνης

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΣΟΥΛΚΑΝΑΚΗ*

Ἡ παροῦσα μελέτη πραγματεύεται τὴν ἀπόπειρα τοῦ αὐτοκράτορα Φλάβιου Κλαύδιου Ἰουλιανοῦ (361-363), γνωστοῦ στὴ χριστιανικὴ γραμματεία ὡς Ἀποστάτη ἢ Παραβάτη, νὰ ἀνοικοδομήσει τὸν κατεστραμμένο ναὸ τοῦ Σολομῶντα¹. Ὁ κραταιὸς βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ Σολομῶν, σύμφωνα μὲ τὸ βιβλικὸ κείμενο, οἰκοδόμησε στὸν λόφο Μωρία τῆς Ἱερουσαλήμ λαμπρὸ ναὸ, τὸν ὁποῖο ἀπέδωσε στὴ λατρεία τοῦ Γιαχβὲ στὰ μέσα τοῦ 10^{ου} αἰῶνα π.Χ.² Αὐτὸς ὁ “Πρῶτος Ναός”, ὡς τὸ κέντρο ἀναφορᾶς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, καταστράφηκε ἀπὸ τὸν Βαβυλώνιο βασιλιὰ Ναβουχοδονόσορα τὸ 587 π.Χ.³ Ὁ “Δεύτερος Ναός” ἀνεγέρθηκε ἐκ νέου, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ διοικητῆ τῆς Ἰουδαίας Ζοροβάβελ, πάνω στὰ ἐρείπια τοῦ ἀρχικοῦ στὰ τέλη τοῦ 6^{ου} αἰῶνα π.Χ. ἀπὸ τοὺς ἐπαναπατρισθέντες στὴν Ἰουδαία Ἑβραίους, οἱ ὁποῖοι εἶχαν παραμείνει ἐπὶ ἑβδομήντα ἔτη ἐκτοπισμένοι στὴ Βαβυλώνα⁴. Ὁ Δεύτερος Ναός, πού κοσμήθηκε μεγαλοπρεπῶς ἀπὸ τὸν Ἡρώδη τὸ Μέγα στὰ τέλη τοῦ 1^{ου} αἰῶνα π.Χ., καταστράφηκε ὀριστικὰ τὸ 70 μ.Χ. ἀπὸ τὸν Ρωμαῖο στρατηγὸ, καὶ μετέπειτα αὐτοκράτορα Τί-

* Ὁ Δημήτριος Τσουλκανάκης εἶναι Δρ Βυζαντινῆς Ἱστορίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Γιά τὸν Ἰουλιανό, βλ. BIDEZ J., *La vie de l'empereur Julian*, Παρίσι 1930, BOWERSOCK G.W., *Julian the Apostate*, Λονδίνο 1978, HUNT E.D., “Julian”, στὸ CAMERON A. - GARNSEY P. (ἔκδ.), *The Cambridge Ancient History XIII. The Late Empire A.D. 337-425*, Κέιμπριτζ 1998, σ. 44-77, SMITH R., *Julian's Gods. Religion and Philosophy in the Thought and Action of Julian the Apostate*, Λονδίνο-Νέα Ὦρκζη 1995.

2. Βασιλειῶν Α', 5-8.

3. Α' Ἔσδρας, 1.49-55.

4. Α' Ἔσδρας, 2-7 καὶ Β' Ἔσδρας, 1-6.

το, (79-81 μ.Χ.), όταν κατέστειλε βίαια την επανάσταση τῶν Ἰουδαίων κατὰ τὸν Α΄ Ἰουδαϊκὸ Πόλεμο (66-74 μ.Χ.)⁵. Τὸ μόνο ἀρχιτεκτονικὸ μέρος τοῦ συγκροτήματος τοῦ Ναοῦ πὺν διασώζεται σήμερα εἶναι τὸ δυτικὸ τείχος τοῦ ὄχρωμένου περιβόλου του, πὺν γνωστὸ ὡς “Τείχος τῶν Δακρύων”. Ἐπὶ 2.000 περιῖπου χρόνια οἱ Ἐβραῖοι συγκεντρώνονται στὴ βάση του γιὰ νὰ θρηνησοῦν τὴν ἀπώλεια τοῦ Ναοῦ καὶ νὰ προσευχηθοῦν. Ὁ συγκεκριμένος χῶρος σήμερα, ἐκτὸς τοῦ ὅτι προκαλεῖ στοὺς ἀπανταχοῦ Ἰουδαίους ἔντονα θρησκευτικὰ συναισθήματα, ἀποτελεῖ ἐπίσης τὸ ἰσχυρότερο σύμβολο τῆς ταυτότητας τοῦ ἔθνους τους⁶.

Τὴν ἀνοιξη τοῦ 363 ὁ Ἰουλιανὸς ἀποπειράθηκε νὰ ἀνοικοδομήσει τὸν λεγόμενον “Τρίτο Ναὸ”. Ὡς γενικὸ ἐπόπτη τῶν ἐργασιῶν, μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ τὸν ἀποπερατώσει τὸ συντομότερο δυνατόν, διόρισε τὸν Ἀλύπιο, ὁ ὁποῖος εἶχε διατελέσει πολιτικὸς διοικητὴς (*βικάριος*) στὴ Βρετανία⁷. Ὁ διορισμὸς ἐνὸς ὑψηλόβαθμου ἀξιωματοῦχου ὡς συντονιστὴ τοῦ ἔργου, ὁ ὁποῖος ταυτόχρονα ἦταν ὁ πὺν στενὸς συνεργάτης καὶ φίλος τοῦ αὐτοκράτορα, καταδεικνύει ἀσφαλῶς τὴ σοβαρότητα τῶν προθέσεων τοῦ Ἰουλιανοῦ. Λίγους μῆνες νωρίτερα, τὸν Ἰούλιο τοῦ 362, εἶχε συναντηθεῖ στὴν Ἀντιόχεια, ὅπου στάθμευε προετοιμάζοντας τὴν κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατεία του, μὲ ἀντιπροσωπεῖα ραβίνων τῆς Τιβεριάδας⁸. Οἱ ραβῖνοι τοῦ ἐξήγησαν ὅτι δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ προσφέρουν πουθενὰ ἄλλοῦ θυσίεσ στὸν Θεὸ τους παρ’ ἐκτὸς ἀπὸ τὸν καθγιασμένο χῶρο τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομῶντα. Γι’ αὐτὸ τοῦ προσέφεραν πολλὰ δῶρα καὶ τὸν παρακάλεσαν νὰ ἐπιτρέψει τὴν ἀνοικοδόμησι τοῦ κατεστραμμένου Ναοῦ, τονίζοντάς του τὴν ἐπιτακτικὴ γι’ αὐτοὺς ἀνάγκη τῆς τήρησης τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου, ἡ πλήρης ἐφαρμογὴ τοῦ ὁποῖου ἦταν ἐξ ἀντικειμένου ἀδύνατη ἐδῶ καὶ τρεῖς αἰῶνες. Ὁ

5. Βλ. ΒΕΛΛΑ Β.Μ., *Ἐβραϊκὴ Ἀρχαιολογία*, Ἀθήνα 1984, σ. 118-152, PRAG K., *Israel and the Palestinian Territories*, Λονδίνο 2002, σ. 83-86, HURAUULT L., *Guide de Terre Sainte: Routes Bibliques*, Παρίσι 1998, σ. 408-412, AVI-YONAH M., *The Jews of Palestine: A political history from the Bar Kokhba war to the Arab conquest*, Ὁξφόρδη 1986, σ. 10-12.

6. Βλ. ΓΚΟΛΝΤΧΙΑ Σ., *Ὁ Ναὸς τῆς Ἱερουσαλήμ: Ἡ ἱστορία τοῦ Ἱεροῦ Τόπου Χριστιανῶν, Μουσουλμάνων καὶ Ἐβραίων*, μτφρ. Θ. Κοντάκης, Ἀθήνα 2006, σ. 191-194.

7. ΑΜΜΙΑΝΟΣ ΜΑΡΚΕΛΛΙΝΟΣ, 23.1.2: Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*. – Μὲ ἀγγλικὴ μετάφραση: J.C. ROLFE, [Loeb Classical Library], Λονδίνο-Κεῖμπριτζ, Μασσαχουσέτη 1972, ΘΕΟΦΑΝΗΣ, 51.29: Theophanis, *Chronographia*, ἐκδ. C. de BOOR, τ. 1, Λειψία 1883. Γιὰ τὸν Ἀλύπιο, βλ. JONES A.H.M. –MARTINDALE J.R. –MORRIS J., *The Prosopography of the Later Roman Empire*, τ. 1, Κεῖμπριτζ 1971, σ. 46-47.

8. Σύμφωνα μὲ τὸν ADLER M. (“Kaiser Julian und die Juden”, σ. 66, στὸ KLEIN R. (ἐπιμ.), *Julian Apostata*, Ντάρμστατ 1978, σ. 48-111), ἡ συνάντησι πραγματοποιήθηκε στὴν Ταρσὸ τῆς Κιλικίας.

Ἰουλιανὸς ἀξιολόγησε θετικὰ τὸ αἴτημά τους καὶ ὑποσχέθηκε νὰ τοὺς βοηθήσει μὲ τὴν παροχὴ τῶν ἀναγκαίων οἰκονομικῶν πόρων καὶ ἄλλων ὑλικῶν μέσων⁹.

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ πρὸς τὴν κοινότητα τῶν Ἰουδαίων τῆς Παλαιστίνης, πού τιτλοφορεῖται “Ἰουδαίων τῷ κοινῷ”, ἀποτελεῖ τὸ μόνον σωζόμενο γραπτὸ κείμενο, ὅπου ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας κάνει λόγο γιὰ τὴν πρόθεσή του νὰ συνδράμει, ὑλικά καὶ ἠθικά, στὴν ἀνέγερση τοῦ Ναοῦ. Στὴν ἐπιστολὴ του ὁ Ἰουλιανὸς προσφωνεῖ τὸν “αἰδεσιμώτατον πατριάρχην”¹⁰ Ἰουλο (Hillel B', 320-365) “ἀδελφόν” καὶ τὸν προτρέπει νὰ προσεύχεται ὑπὲρ τῆς βασιλείας του “τῷ πάντων κρείττονι καὶ δημιουργῷ θεῷ”. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ ἐθνικὸς αὐτοκράτορας ἀποδέχεται τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Ἰεχωβά, μόνον πού, ἐρμηνεύοντας ἀπὸ τὴ δική του ὀπτικὴ τὴν “κοσμογένειαν” τοῦ Μουσῆ, τὸν θεωρεῖ κατώτερο θεοῦ. Πρόκειται γιὰ τὸν ἐθνάρχη τῶν Ἑβραίων, ἕναν θεὸ φθονερό καὶ ἐκδικητικὸ, πού εἶναι ὑποδεέστερος τῶν ἐλληνικῶν θεῶν, οἱ ὅποιοι, κατὰ τὴν κρίση του, εἶναι ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ κάθε πάθος, ὅπως ἀκριβῶς ταιριάζει στὸ θεῖο¹¹. Οἱ

9. ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Λόγοι κατὰ Ἰουδαίων*, PG 48, 901: S. Joannis Chrysostomi Archiepiscopi Constantinopolitani, *Adversus Judaeos Orationes*, PG 48, 839-942, ΣΩΚΡΑΤΗΣ, 3.20.1-19: Socrates Scholasticus, *Ecclesiastica Historia*, ἔκδ. HUSSEY R., τ. 1-2, Χιλδεσχάμ-Νέα Ὑόρκη 1992, ΣΩΖΟΜΕΝΟΣ, 5.22.4: Sozomenus, *Kirchengeschichte*, ἔκδ. BIDEZ J. – HANSEN G.C., [Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte 50], Βερολίνο 1995, ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ ΚΥΡΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 198.16-21: Theodoret, *Kirchengeschichte*, ἔκδ. PARMONTIER L. – SCHEIDWEILER F., [Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte 44], Βερολίνο 1954.

10. Ὁ Ἑβραῖος πατριάρχης (Nasi) ἦταν ἀξίωμα ἰσοδύναμο τοῦ ἐθνάρχη. Ἀπὸ τὸ 70 μ.Χ. καὶ ἐξῆς ἐκπροσωποῦσε τὸ ἔθνος του, στὴν Παλαιστίνη καὶ τὴ Διασπορά, στὶς σχέσεις του μὲ τὴ Ρώμη καί, παράλληλα, ἐπιτελοῦσε ἔργο διοικητικὸ, νομοθετικὸ καὶ δικαστικὸ μεταξὺ τῶν ὁμοεθνῶν του. Ἡ ἔδρα του, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 3^{ου} αἰῶνα καὶ καθ' ὅλη τὴν βυζαντινὴν περίοδο, ἦταν στὴν πόλη Τιβεριάδα τῆς Γαλιλαίας. Βλ. KEEL O. - KÜCHLER M. - UEHLINGER C., *Orte und Landschaften der Bibel: Ein Handbuch und Studien-Reiseführer zum Heiligen Land*, τ. 1, Ζυρίχη-Κολωνία 1984, σ. 622, AVI-YONAH, *Jews*, ὁ.π., σ. 55 κ.έ. Γιὰ τὰ παντὸς εἶδους προνόμια πού, βάσει αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων, ἀπολάμβανε ὁ Ἑβραῖος πατριάρχης κατὰ τὸν 4^ο αἰῶνα, καθὼς καὶ τὴν κατάργηση τοῦ θεσμοῦ τοῦ πατριαρχείου κατὰ τὸν 5^ο αἰῶνα ἐπὶ Θεοδοσίου Β', βλ. ΤΣΟΥΛΚΑΝΑΚΗΣ Δ., *Ἡ παρουσία τοῦ Βυζαντίου στοὺς Ἁγίους Τόπους ἀπὸ τὸν Μέγα Κωνσταντῖνο ἕως τὴν ἀραβικὴν κατάκτηση*, Διδακτορικὴ διατριβὴ (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας), Βόλος 2011, σ. 164-166.

11. ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ, *Κατὰ Γαλιλαίων*, 49A, σ. 330, 106C-E, σ. 342-344, 148B-C, σ. 358, 176A-235D, σ. 366-388: *The Works of the Emperor Julian*. – Μὲ ἀγγλικὴ μετάφραση: WRIGHT W.C., [Loeb Classical Library], τ. 3, Λονδίνο-Κέμπριτζ, Μασσαχουσέτη 1923. Γιὰ τὶς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἰουλιανοῦ, βλ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ Π., *Ἰουλιανός: Μία Βιογραφία*, [Μορφωτικὸ Ἰ-

Ἰουδαῖοι, γράφει ἀκόμη στήν ἐπιστολή του ὁ Ἰουλιανός, πρέπει νά αἰσθάνονται χαρὰ καί εὐγνωμοσύνη, ἐπειδή στό ἐγγύς μέλλον θά ἔχουν τή δυνατότητα νά ἀσκοῦν καί πάλι πλήρως τὰ θρησκευτικά τους καθήκοντα, σύμφωνα μέ τίς πατροπαράδοτες λατρευτικές τους συνήθειες. Τέλος, τοὺς ὑπόσχεται ὅτι, μετὰ τὸ νικηφόρο πέρας τῆς ἐκστρατείας του κατὰ τῶν Περσῶν, θά ἐπισκεφτεῖ ὁ ἴδιος τήν Ἱερουσαλήμ, θά τήν ἀνακαινίσει μέ ἄφθονες παροχές δημοσίου χρήματος καί θά τελέσει στόν Ναό, μαζί μέ τὸν πατριάρχη τῶν Ἰουδαίων, εὐχαριστήριες θυσίες στόν “Ὑψιστο”¹².

Οἱ ἐργασίες θεμελίωσης τοῦ Ναοῦ ξεκίνησαν τήν ἀνοιξη τοῦ 363 μέ ἄκρατο ἐνθουσιασμό ἀπό πλευρᾶς τῶν Ἰουδαίων, τόσο τῆς Παλαιστίνης ὅσο καί τῆς Διασπορᾶς. Ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι οἱ γυναῖκες τους, ὄχι μόνο δώρισαν τὰ κοσμήματά τους ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ σκοποῦ, ἀλλά καί ἐργάζονταν μέ ἰδιαίτερο ζήλο στό ἐργοτάξιο¹³. Ὁ αὐτοκράτορας, ἀπό τήν πλευρά του, τήρησε τήν ὑπόσχεσή του καί ἔθεσε στή διάθεση τῶν Ἰουδαίων ἄφθονα ὕλικά μέσα, καθὼς καί πολυάριθμο ἐργατικὸ καί τεχνικὸ προσωπικό¹⁴. “Ὅλα ἔδειχναν νά βαίνουν σύμφωνα μέ τὸ πρόγραμμα, ὥσπου οἱ ἐργασίες σταμάτησαν ἀπτόμα. Σύμφωνα μέ τίς πηγές, ἰσχυρότατος σεισμός διασκόρπισε τοὺς ἐντρομους ἐργάτες καί πῦρ, πού ξεχύθηκε ἀπὸ τίς βάσεις τῶν θεμελίων καί κατ’ ἄλλους κατήλθε ἀπ’ τὸν οὐρανὸ, κατέκαψε τὰ οἰκοδομικὰ ὕλικά, τὰ ἐργαλεῖα τῶν τεχνιτῶν καί ὅσους ἐργάτες δὲν πρόλαβαν νά ἀπομακρυνθοῦν ἐγκαίρως¹⁵. Ἀπὸ καθολικὴ ἐπιστολὴ

δρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης], Ἀθήνα 2001, σ. 234 κ.έ., ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ, *Ἐγκομιαστικοὶ Λόγοι*, (Εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια) ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Θ.Γ., [Βυζαντινοὶ Συγγραφεῖς 14], τ. Α', Θεσσαλονίκη 2009, σ. 24-28, στὸ ἴδιο, “Εἰς τὸν βασιλέα Ἥλιον πρὸς Σαλούστιον”, σ. 624-695.

12. ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ, *Ἐπιστολές*, ἀρ. 51, σ. 176-180: *The Works of the Emperor Julian*, ὁ.π., SEECK O., *Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr.*, Στουτγάρδη 1919, σ. 212.

13. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ, *Λόγοι*, PG 35, 668B-C: S. Gregorii Theologi Archiepiscopi Constantinopolitani, *Orationes*, PG 35, 395-1252, ΣΩΖΟΜΕΝΟΣ, 5.22.5, ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ ΚΥΡΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 199.2-4.

14. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ ΚΥΡΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 199.5-9.

15. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ, *Λόγοι*, PG 35, 668C-669A, ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Λόγοι κατὰ Ἰουδαίων*, PG 48, 901, ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ, *Ἐπιστολές*, 40.12: *St. Ambrose: Select Works and Letters, A Select library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*. – Ἀγγλικὴ μετάφραση: De ROMESTIN H. – DUCKWORTH H.T.F., τ. 10, Ἄνν Ἄρμπορ, Μίτσιγκαν 1969, ΣΩΖΟΜΕΝΟΣ, 5.22.7-11, ΣΩΚΡΑΤΗΣ, 3.20.24-34, ΦΙΛΟΣΤΟΡΓΙΟΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 7.9: Philostorgius, *Historia Ecclesiastica. Kirchengeschichte*, ἐκδ. BIDEZ J. – WINKELMANN F., Βερολίνο 1972, ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ ΚΥΡΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 199.15-23, ΑΜΜΙΑΝΟΣ ΜΑΡΚΕΛΛΙΝΟΣ, 23.1.1-3.

του ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων Κυρίλλου γνωρίζουμε ὅτι ὁ καταστροφικὸς σεισμὸς ποὺ ἰσοπέδωσε τὸ μεγαλύτερο τμήμα τῆς Παλαιστίνης (ἀναφέρονται οἱ πόλεις Ἐλευθερόπολη, Σκυθόπολη, Σεβάστεια, Νικόπολη, Λύδδα, Ἀσκάλων, Ἀντιπατρίς, Καισάρεια, Σαμάρεια, Πανειάς, Ἄζωτος, Γόφνα, Πέτρα, Ἱερουσαλήμ, Τιβεριάδα, Σέπφωρις, Ἰόππη), συνέβη στὶς 19 Μαΐου τοῦ 363, ἡμέρα Δευτέρα¹⁶. Τὸ γεγονός θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς ἐθνικοὺς ἐργάτες ὡς θεῖο σημάδι, ποὺ τοὺς ἀπέτρεπε ἀπὸ τὴ συνέχιση τῶν ἐργασιῶν¹⁷. Ἡ ἴδια ἐρμηνεῖα, ἰδωμένη ὁμως ἀπὸ τὴ δική τους ὀπτική γωνία, δόθηκε καὶ ἀπὸ τοὺς χριστιανούς τῆς πόλης, ποὺ μὲ ἀγαλλίαση εἶδαν τὸ φιλόδοξο ἔργο τοῦ αὐτοκράτορα νὰ ἀποτυγχάνει καὶ νὰ σταματᾷ στὸ στάδιο τῆς θεμελίωσής του. Δύο θαυμαστά γεγονότα, ἡ ταυτόχρονη ἀποτύπωση μὲ ἀνεξίτηλο χρῶμα τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ στὰ ἐνδύματα ὄλων τῶν Ἱεροσολυμιτῶν καὶ ἡ ἐμφάνιση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ μέσα σὲ δέσμη φωτὸς πάνω ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ, ἰσχυροποίησαν, σύμφωνα μὲ τὶς πηγές, τὴν ἐρμηνεῖα τῶν χριστιανῶν. Τὸ ὑπερφυῆς οὐράνιο σημεῖο, πού, σύμφωνα μὲ τὸν Γρηγόριο τὸν Θεολόγο, ἔγινε ἀντιληπτό ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀστούς τῆς Ἁγίας Πόλης, ἀνεξαρτήτως θρησκευήματος, λειτούργησε στὴ συνείδηση τῶν χριστιανῶν ὡς “τρόπαιον τῷ Θεῷ τῆς κατὰ τῶν ἀσεβῶν νίκης”, ἀποδεικνύοντας πέραν πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι στὸ πλευρὸ τους¹⁸. Οὕτως ἢ ἄλλως ἡ ἀναγγελία τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορα στὸ μέτωπο τῆς Μεσοποταμίας ἓνα μῆνα ἀργότερα (26/27 Ἰουνίου 363) “ἐνταφίασε” ὀριστικὰ καὶ ἀμετάκλητα τὶς φιλοδοξίες τῶν Ἰουδαίων γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ Τρίτου Ναοῦ.

16. Τὸ μοναδικὸ χειρόγραφο (MS. Harvard Syriac 99) ποὺ διασώζεται, εἶναι γραμμένο στὴ συριακὴ γλῶσσα. Ἄν καὶ παλαιότερα θεωρήθηκε κείμενο πλαστό, γραμμένο στὶς ἀρχὲς τοῦ 5^{ου} αἰ., νεώτερη μελέτη ἔχει συμβάλει στὴν ἀποδοχὴ τῆς ἱστορικότητάς του. Γιὰ τὸ μεταφρασμένο στὴν ἀγγλικὴ κείμενο τοῦ χειρογράφου, βλ. BROCK S., “A letter attributed to Cyril of Jerusalem on the rebuilding of the Temple”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 40 (1977), σ. 267-286. Πβ. WAINWRIGHT P., “The Authenticity of the Recently Discovered Letter Attributed to Cyril of Jerusalem”, *Vigiliae Christianae* 40 (1986), σ. 292-293, DRIEVERS J.W., *Cyril of Jerusalem: Bishop and City*, Λεῖντεν-Βοστώνη 2004, σ. 137, 142-149. Γιὰ τὴ χρονολόγησή τοῦ σεισοῦ, βλ. RUSSELL K.W., “The Earthquake Chronology of Palestine and Northwest Arabia from the 2nd through the Mid-8th Century A.D.”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 260 (1985), σ. 42.

17. ΣΩΖΟΜΕΝΟΣ, 5.22.13, ΣΩΚΡΑΤΗΣ, 3.20.34-5, ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ ΚΥΡΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 199.23-200.5.

18. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ, *Λόγοι*, PG 35, 669A.

Τὸ ζήτημα ποῦ κυρίως ὀφείλουμε νὰ διερευνήσουμε, εἶναι τὸ ἑξῆς: Γιατί ὁ Ἰουλιανός, ποῦ ὑπῆρξε ἕνας ἔνθερμος ὀπαδὸς τῆς εἰδωλολατρίας, νὰ συναινέσει στὴν αἴτηση τῶν μονοθεϊστῶν Ἰουδαίων γιὰ τὴν ἀνοικοδόμησι τοῦ δικοῦ τους ἱεροῦ τεμένους;

Στόχος τοῦ Ἰουλιανοῦ ἦταν ἡ ἀναβίωση τῆς “θνήσκουσας” ἐθνικῆς θρησκείας καὶ τῶν παραδοσιακῶν ἑλληνορωμαϊκῶν ἀξιών. Πρὸς ἐξυπηρέτησι αὐτοῦ τοῦ στόχου ὁ αὐτοκράτορας διεξήγαγε ἕναν ἰδιότυπο, ἀκήρυκτο πόλεμο ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ¹⁹. “Ὅπως ὁ ἴδιος χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει στὸ προοίμιό τῆς πολεμικῆς πραγματείας *Κατὰ Γαλιλαίων*, “τῶν Γαλιλαίων ἡ σκευωρία πλάσμα ἐστὶν ἀνθρώπων ὑπὸ κακουργίας συντεθέν”. Ἡ σκευωρία αὐτῶν χριστιανῶν, ποῦ ἐδράζεται στὸ “φιλόμυθον μόριον τῆς ψυχῆς”, κατάφερε νὰ μετατρέψει τὴν τερατολογία, δηλ. τὴν θαυματοποιία, “εἰς πίστιν ἀληθείας”²⁰. Στὸν πόλεμο κατὰ τῶν “Γαλιλαίων” δὲν θὰ μπορούσε νὰ βρεῖ καταλληλότερο σύμμαχο ἀπὸ τὸν Ἰουδαϊσμό. Ἐγκωμιάζε τὰ θρησκευτικὰ ἔθιμα τῶν Ἰουδαίων θεωρώντας ὅτι μεταξὺ τῆς θρησκείας τους καὶ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας ὑπῆρχαν ὀρισμένα κοινὰ σημεῖα. Οἱ καθαρμοὶ καὶ οἱ θυσίαι τῶν Ἰουδαίων ὁμοιάζαν, κατὰ τὸν ἐξωτερικὸ τύπο, μὲ τὶς λατρευτικὲς πρακτικὲς τῶν ἐθνικῶν. Πίστευε ἐξάλλου, ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, ὅτι οἱ θυσίαι ἀποτελοῦσαν τὸν κατεξοχὴν τρόπο ἐπικοινωνίας τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ θεῖο. Ἰδιαίτερα στὸ *Κατὰ Γαλιλαίων* ἔργο του, ὅπου ἀσκεῖ δριμύτη κριτικὴ στὴν Καινὴ Διαθήκη προσπαθώντας νὰ ἀποδείξει ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν εἶναι θεὸς καὶ ὁ μοναδικὸς Κύριος τοῦ κόσμου, γίνεται ἐν δυνάμει σύμμαχος τῶν Ἰουδαίων θεολόγων²¹. Ἡ καλλιέργεια, ἐπομένως, μιᾶς συστηματικῆς καλῆς σχέσης μὲ τοὺς ραβίνους καὶ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ θὰ καθιστοῦσε ἐφικτό, σὲ ἕνα δεῦτερο στάδιο, τὸν σχηματισμὸ ἐνὸς ἐνιαίου μετώπου ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ²². Οὕτως ἢ ἄλλως σὲ καμιά περιοχὴ τῆς Παλαιστίνης, μὲ μόνη ἐξαιρέση ἴσως τὴν Ἱερουσαλήμ, οἱ χριστιανοὶ δὲν ἀποτελοῦσαν τὴν πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ στὰ μέσα τοῦ 4^{ου} αἰῶνα²³.

19. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ ΚΥΡΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 185.6-15. Πβ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ, *Ἰουλιανός*, ὁ.π., σ. 167-170, σ. 240 καὶ σημ. 10.

20. ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ, *Κατὰ Γαλιλαίων*, 39Α-Β, σ. 318.

21. ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ, *Κατὰ Γαλιλαίων*, 327Α-333D, σ. 412-414. Πβ. ADLER, *Kaiser Julian*, ὁ.π., σ. 56, 60, ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ, *Ἰουλιανός*, ὁ.π., σ. 237-238.

22. ΣΩΖΟΜΕΝΟΣ, 5.22.1-3.

23. Ὁ αὐτοκράτορας Ἀδριανός, μετὰ τὴν καταστολὴ τῆς ἐπανάστασις τῶν Ἰουδαίων κατὰ τὸν Β' Ἰουδαϊκὸ Πόλεμο (132-135), ἐξέδωσε διάταγμα, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἐξόρισε ἰσόβια ὄλους τοὺς Ἰουδαίους ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ, τὴν ὁποία, ἀφοῦ μετέτρεψε σὲ ρωμαϊκὴ ἀποικία,

Πυκνοὶ θύλακες ἐθνικῶν ζοῦσαν κυρίως στὴ Νότια Παλαιστίνη, δηλ. τὴν ἐπαρχία Παλαιστίνη Σαλουταρία (Palaestina Salutaris), μὲ ἐπίκεντρο τὴ Γάζα καὶ τὴν περιοχή τῆς (Ραφία, Ἀνθηδῶν, Ἀσκάλωνα), τοὺς οἰκισμοὺς τῆς ἐρήμου Νεγκέβ (ιδίως τὴν πόλιν Ἐλοῦσα), τὴν Πέτρα καὶ τὴν Ἀρεόπολη στὴν Ὑπεριορδανία, καθὼς καὶ τὴν χερσόνησο τοῦ Σινᾶ²⁴. Οἱ Ἰουδαῖοι διαβιοῦσαν στὶς κῶμες καὶ τὰ ἀστικά κέντρα τῆς Γαλιλαίας κυρίως, καθὼς καὶ στὶς μεγάλες πόλεις Σκυθόπολη καὶ Καισάρεια, ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε τὸ διοικητικὸ κέντρο τῆς Παλαιστίνης²⁵. Οἱ Σαμαρεῖτες, πάλι, σχηματίζαν μία ἐξίσου ἰσχυρὴ ἐθνικὴ-θρησκευτικὴ μειονότητα στὴν περιοχή τῆς Σαμάρειας, στὴ ΒΔ Παλαιστίνη καὶ στὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα τῆς ἐπαρχίας, ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ²⁶. Προσεταιριζόμενος λοιπὸν ὁ Ἰουλιανὸς τὴν πολυπληθεῖ ἰουδαϊκὴ μειονότητα εἶχε ἐν δυνάμει τὴν εὐκαιρία νὰ σχηματίσει μαζί μὲ τοὺς ἐθνικοὺς τῆς ἐπαρχίας ἓνα κοινὸ, ἰσχυρὸ πληθυσμιακὰ, μέτωπο, ποὺ θὰ ἀναδείκνυε τοὺς χριστιανοὺς τῆς Παλαιστίνης ὡς τὴν ἀπόλυτη μειοψηφία στὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ τῆς. Ἐνδεχομένως ὁ αὐτοκράτορας νὰ ἔλπιζε ὅτι αὐτὴ ἡ πολιτικὴ θὰ μποροῦσε νὰ ἐπιφέρει σὲ βάθος χρόνου τὴν πλήρη ἀποδυνάμωση τοῦ χριστιανικοῦ στοιχείου τῆς περιοχῆς²⁷.

μετονόμασε σὲ Αἰλία Καπιτωλίνα (Aelia Capitolina). Οἱ Ἰουδαῖοι ἐγκαταστάθηκαν ἔκτοτε μαζικά στὴ Γαλιλαία, ποὺ ἔγινε τὸ κέντρο τῆς δράσης τους στὴν Παλαιστίνη καθ' ὅλη τὴ βυζαντινὴ περίοδο. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἐπανάλαβε τὸ διάταγμα τοῦ Ἀδριανοῦ, ποὺ ἀπαγόρευε στοὺς Ἰουδαίους τὴν πρόσβαση στὴν Ἱερουσαλήμ, ἡ ὁποία σταδιακὰ μετατράπηκε σὲ ἀμιγρῶς χριστιανικὴ πόλη. Ἡ μοναδικὴ παραχώρηση στὸ σημεῖο αὐτὸ ἦταν, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Ἀνώνυμου προσκυνητῆ τοῦ Μπορντῶ, ὁ ὁποῖος κατέφτασε στὴν Ἁγία Πόλη τὸ 333, ὅτι ὁ αὐτοκράτορας τοὺς ἐπέτρεψε νὰ ἔρχονται μία φορὰ τὸ χρόνο στὴν πόλη γιὰ νὰ θρηνησοῦν καὶ νὰ προσκυνήσουν στὸ λεγόμενον “Δυτικὸ Τεῖχος”. Βλ. ΕΥΣΕΒΙΟΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 4.6.2: Eusebius, *Ecclesiastical History*. – Μὲ ἀγγλικὴ μετάφραση: KIRSOPP L., [Loeb Classical Library], τ. 1, Λονδίνο-Κέιμπριτζ, Μασσαχουσέττη 1975, ΠΕΡΩΝΥΜΟΣ, *Ἐπιστολές*, ἄρ. 108: *St. Jerome: Letters and Selected Works, A Select library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*. – Ἀγγλικὴ μετάφραση: FREMANTLE W.H. – LEWIS G. – MARTLEY W.G., τ. 6, Ἄνν Ἄρμπορ, Μίτσιγκαν 1968, ITINERARIUM BURDIGALENSE, σ. 22: *Itinera Hierosolymitana: saeculi III-VIII*, ἔκδ. GEYER P., [Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum 39], Νέα Ὑόρκη-Λονδίνο 1964. Πβ. AVI-YONAH, *Jews*, ὅ.π., σ. 12 κ.έ., BARNES T.D., *Constantine and Eusebius*, Κέιμπριτζ, Μασσαχουσέττη 1981, σ. 252.

24. Βλ. ΤΣΟΥΛΚΑΝΑΚΗΣ, *Ἡ παρουσία τοῦ Βυζαντίου*, ὅ.π., σ. 183-194.

25. Βλ. DRIJVERS, *Cyril*, ὅ.π., σ. 120-121.

26. Βλ. ΤΣΟΥΛΚΑΝΑΚΗΣ Δ., “Οἱ ἐπαναστάσεις τῶν Σαμαρειτῶν στὴν Παλαιστίνη τὸ 484 καὶ τὸ 529, καθὼς καὶ ἡ διπλωματικὴ τους ἀποστολὴ στὴν περσικὴ Αὐλὴ. Μία νέα προσέγγιση τοῦ ζητήματος”, *Βυζαντινὰ* 32 (2012), σ. 133.

27. Βλ. AVI-YONAH, *Jews*, ὅ.π., σ. 189-190, DRIJVERS, *Cyril*, ὅ.π., σ. 133.

Μία διαφορετική, ένδεχομένως, θεώρηση τῶν πραγμάτων προσφέρει μία σύγχρονη τῶν γεγονότων πηγή. Ὁ Ρωμαῖος ἱστορικός Ἀμμιανὸς Μαρκελλίνος ἀναφέρει ὅτι ἡ ἐπιθυμία τοῦ Ἰουλιανοῦ νὰ διαιωνίσει τὴν ἀνάμνηση τῆς βασιλείας του μέσα ἀπὸ μεγάλα καὶ πολυτελῆ δημόσια κτίρια, ὅπως συνέβη στὴν Ἀλεξάνδρεια, τὴν Ἀντιόχεια καὶ τὴν Ἡλιούπολη τῆς Φοινίκης, νὰ συνέτεινε ἴσως στὴν ἀπόφασή του νὰ βοηθήσει μὲ μεγάλες χρηματικὲς χορηγίες στὴν ἀνέγερση τοῦ Ναοῦ²⁸. Τὸ ἐγγείρημα αὐτὸ εἶναι μᾶλλον βέβαιο ὅτι θὰ ἀποτελοῦσε τὸ σύμβολο τῆς ἀντιχριστιανικῆς του πολιτικῆς καί, ταυτόχρονα, θὰ λειτουργοῦσε ὡς ἓνα τεράστιο μέσο προπαγάνδας. Ἐν δὴλ. ὁ Ἰουλιανὸς κατόρθωνε νὰ ἀνοικοδομήσει τὸν Ναὸ τοῦ Σολομῶνα, θὰ ἀποδείκνυε, κατὰ τὴν κρίση του, τὴν ἀναλήθεια τῶν λόγων τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε προφητεύσει τὴν ὀλοσχερῆ καταστροφή τοῦ οἰκοδομήματος, λέγοντας χαρακτηριστικὰ “οὐ μὴ ἀφεθῆ ὧδε λίθος ἐπὶ λίθον, ὃς οὐ καταλυθήσεται”²⁹. Θὰ ἐπληττε ἔτσι καίρια τὴν ἀξιοπιστία καί, συνεκδοχικά, τὸ κῦρος τοῦ Μεσσία τῶν χριστιανῶν, ἀφοῦ θὰ τὸν ἐμφάνιζε ὡς ψευδοπροφήτη. Συνακόλουθα, ὁ Ἰουλιανὸς θὰ κατήγαγε δυνητικὰ μία ἄκρως ἐντυπωσιακὴ νίκη ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διασκεδάζοντας λοιπὸν ὀριστικὰ τὶς ἀυταπάτες τῶν χριστιανῶν, πιθανολογοῦμε ὅτι προσδοκοῦσε νὰ προκαλέσει ἓνα μαζικὸ κῦμα φυγῆς τους πρὸς τοὺς κόλπους τῆς ἐθνικῆς θρησκείας.

Θὰ ἀποτελοῦσε ὁμως ἀτόπημα, ἐὰν παραγνωρίζαμε ὅτι ἡ ἀπόφαση τοῦ αὐτοκράτορα νὰ συνδράμει τοὺς Ἰουδαίους τῆς Παλαιστίνης ἐνεῖχε καὶ πολιτικὲς σκοπιμότητες. Ὁ Ἰουλιανὸς ἦταν ἀδύνατο νὰ εἶχε ξεχάσει τὴν αἱματηρὴ ἐξέγερση τῶν Ἰουδαίων στὴ Διοκαιοσάρεια ἐναντίον τοῦ ἑτεροθαλοῦς ἀδερφοῦ του καίσαρα Γάλλου πρὶν ἀπὸ μία μόλις δεκαετία (351)³⁰. Ὡς ἐνθουσιώδης με-

28. AMMIANUS MARCELLINUS, 23.1.2: “imperique sui memoriam, magnitudine operum gestiens propagare”.

29. Ματθ. 24.1-2, Μάρκ. 13.1-2, Λουκ. 19.44 καὶ 21.5-6. Πβ. DRIJVERS, *Cyril*, ὁ.π., σ. 133.

30. Ἡ ἐξέγερση ξεκίνησε τὸν Ἰούνιο τοῦ 351 στὴ Διοκαιοσάρεια καὶ ἐπεκτάθηκε σὲ ὅλη τὴ Γαλιλαία. Ἡ αἰτία ποὺ προκάλεσε τὴν ἐξέγερση ἐναντίον τῆς διεφθαρμένης καὶ ἀνίκανης διακυβέρνησης τοῦ καίσαρα Γάλλου ὑπῆρξε, ἐνδεχομένως, ἡ ἔκδοση νόμου τοῦ Κωνσταντίου Β' (337-361), ποὺ ἀπαγόρευε στοὺς Ἰουδαίους τὴν κατοχὴ δούλων. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς αὐτοκρατορικῆς νομοθεσίας στέρησε ἀπὸ τὶς ἀκμαῖες ἰουδαϊκὲς βιοτεχνίες λινῶν ὑφασμάτων στὴ Σκυθόπολη καὶ βαφῆς πορφύρας στὴ Λύδδα καὶ τὴν Καισάρεια πολυάριθμα ἐργατικὰ χέρια. Στὴ Διοκαιοσάρεια οἱ ἐπαναστάτες ἐπιτέθηκαν ἐναντίον τῆς τοπικῆς στρατιωτικῆς φρουρᾶς, πιθανόν τους equites primi felices [sagitarii indigenae] Palestini, ποὺ καταγράφονται στὴ *Notitia Dignitatum*. Φαίνεται, ὁμως, ὅτι ἡ ἐξέγερση ξεκίνησε μᾶλλον ὡς ἓνα αὐτοσχέδιο, αὐθόρμητο ξέ-

λητητής της ιστορίας, ο αυτοκράτορας γνώριζε πόσο συχνά και με ποιά οδυνηρά αποτελέσματα ξεσηκώνονταν οί Ίουδαῖοι ἐναντίον τῆς ρωμαϊκῆς ἐξουσίας. Ἐκρινε λοιπὸν σκόπιμο νὰ ἐκμηδενίσει τὴν πιθανότητα νὰ τοὺς ἔχει ἐχθροὺς ἐν ὄψει τῆς ἐπικείμενης ἐκστρατείας τοὺς ἐναντίον τῶν Περσῶν. Δὲν θὰ ἦταν ἀκόμη ἀβάσιμο νὰ εἰκάσουμε ὅτι, κατὰ τὴν ἐκστρατεία του στὴν Μεσοποταμία, προσέβλεπε στὴ βοήθεια τῶν Ίουδαίων τῆς Περσίας, ἀναμένοντας νὰ λειτουργήσουν ὡς “πέμπτη φάλαγγα” ὑπὲρ του καὶ κατὰ τοῦ Σασσανίδη ἀντιπάλου του Σαπῶρ Β΄, λόγῳ τῆς δικῆς του συνδρομῆς στὴν πραγμάτωση τοῦ πολυπόθητου γιὰ τοὺς ἀπανταχοῦ Ίουδαίους στόχου³¹.

Ἀξιοσημείωτο, πάντως, παραμένει τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἰουδαϊκῆς πηγῆς σιωποῦν παντελῶς γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ἀνέγερσης τοῦ Ναοῦ, σὲ πλήρη βεβαίως ἀντιδιαστολὴ μὲ ἓνα πλῆθος κειμένων τῆς χριστιανικῆς γραμματείας. Ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο οἱ χριστιανοὶ συγγραφεῖς (Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων, Φιλοστόργιος, Σωκράτης, Σωζομενός, Θε-

σασμα κάποιων ζηλωτῶν καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρξε ἓνα κεντρικὸ σχέδιο ἐπαναστατικῆς δράσης, ἀφοῦ δὲν συμμετεῖχαν σὲ αὐτὴν οὔτε ὁ πατριάρχης τῶν Ίουδαίων μὲ τοὺς ραβίνους, οὔτε καὶ μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἐπαναστατῶν, ὁ Πατρίκιος, ἤλπιζε ἴσως καὶ στὴ βοήθεια τοῦ Πέρση βασιλιᾶ Σαπῶρ Β΄ (309-379) λόγῳ τοῦ ἀνοιχτοῦ, ἐκείνη τὴν περίοδο, βυζαντινοπερσικοῦ μετώπου στὴ Μεσοποταμία. Παράλληλα, ὁ σφετεριστῆς Μαγνέντιος εἶχε στίς ἀρχὲς τοῦ 350 ἀνακηρυχθεὶ αὐγούστος στὴ Δύση. Ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο παραπάνω γεγονότων δημιουργοῦσε ἓναν πολὺ εὐνοϊκὸ ἀντιπερσισμὸν γιὰ τὰ σχέδια τῶν ἐπαναστατῶν. Ὁ αὐτοκράτορας ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ ἱεραρχήσει τίς προτεραιότητές του καὶ νὰ ρίξει ὅλο τὸ βῆρος τῶν στρατιωτικῶν του προσπαθειῶν, ἀφ’ ἑνός, στὴ Δύση ἐναντίον τοῦ Μαγνέντιου καί, ἀφ’ ἑτέρου, στὸ περσικὸ μέτωπο. Παρ’ ὅλα αὐτὰ, ἐκτιμώντας ὁ Κωνσταντῖος τὴ σοβαρότητα τῆς κατάστασης στὴν Παλαιστίνη ἔδωσε ἐντολὴ στὸν στρατηλάτη τῆς Ἀνατολῆς Οὐρσικίνο νὰ διεκπεραιώσει τὴν ὑπόθεση καὶ νὰ εἰρηνεύσει τὴν ἐπαρχία. Ὁ διοικητῆς τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ τῆς Ἀνατολῆς κατέστειλε τὴν ἐξέγερση βῆλναισα, μετατρέποντας τὴ Διοκαισάρεια, τὸ προπύργιο τῶν ἐπαναστατῶν, σὲ μίαν ἰσοπεδωμένη πόλη. Οἱ ἀνασκαφῆς στὴ νεκρόπολη τῆς Διοκαισάρειας ἔδειξαν ὅτι οἱ ταφῆς ἐκεῖ σταμάτησαν τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ ξανάρχισαν πάλι ἐπὶ Οὐᾶλη (364-378), ὅταν ἡ πόλη γίνεται καὶ πάλι ἓνα ἀκμαῖο, πληθυσμιακὰ καὶ οἰκονομικὰ, ἰουδαϊκὸ κέντρο. Γιὰ τὴ νομοθεσία, βλ. ΘΕΟΔΟΣΙΑΝΟΣ ΚΩΔΙΚΑΣ, 16.9.2: *Theodosiani Libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis*, ἔκδ. MOMMSEN T., τ. 1, Δουβλίνο-Ζυρίχη 1971. Γιὰ τίς οἰκονομικῆς δραστηριότητες τῶν Ίουδαίων στὴν Παλαιστίνη, βλ. *Expositio Totius Mundi et Gentium*, ἔκδ. ROUGE J., [Sources Chretiennes 124], Παρίσι 1966, σ. 162, 164. Γιὰ τὴ στρατιωτικὴ μονάδα στὴ Διοκαισάρεια, βλ. *Notitia Dignitatum*, ἔκδ. SEECK O., Φρανκφούρτη 1962, 34.28. Γιὰ τὰ γεγονότα τῆς ἐξέγερσης, βλ. ΣΩΚΡΑΤΗΣ, 2.33, ΣΩΖΟΜΕΝΟΣ, 4.7, ΘΕΟΦΑΝΗΣ, 40.15-23. Πβ. AVI-YONAH, *Jews*, ὁ.π., σ. 176-181, SIVAN H., *Palestine in Late Antiquity*, Νέα Ὑόρκη 2008, σ. 318, ISAAC B., “The Eastern Frontier”, στὸ *The Cambridge Ancient History*, ὁ.π., σ. 437-460.

31. Βλ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ, *Ἰουλιανός*, ὁ.π., σ. 237.

οδώρητος Κύρρου) αποφάσισαν να μνημονεύσουν τὸ γεγονός, εἶναι πρόδηλος. Καταρχήν, ἀποδείκνυε περίτρανα τὸ ὀρθὸ τῆς πίστεως τους. Ἐπιπλέον, ἡ καταγραφή τῶν ὑπερφυῶν σημείων ἀποτελοῦσε γιὰ ἐκείνους ἰσχυρότατο τεκμήριο, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Θεὸς ἐπιδείκνυε μὲ τρόπο σαφῆ καὶ κατηγορηματικὸ τὴν εὐνοια καὶ τὴν ἀγάπη του πρὸς τοὺς χριστιανούς, συνδράμοντάς τους ἐνεργὰ τόσο κατὰ τοῦ εἰδωλολάτρη αὐτοκράτορα ὅσο καὶ κατὰ τῶν Ἑβραίων. Πέραν τούτου, στὸ ἰδεολογικὸ ἐπίπεδο, ἡ Ἱερουσαλήμ μὲ τὴν Βηθλεὲμ ἀποτελοῦσαν τοὺς Ἁγίους Τόπους τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἀνήγειρε τὴν τεράστια βασιλικὴ τῆς Ἀναστάσεως ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ καὶ τοῦ Παναγίου Τάφου, τὴν βασιλικὴ τῆς Ἀναλήψεως στὸ Ὄρος τῶν Ἐλαιῶν καὶ τὸ Ὀκτάγωνο τῆς Γεννήσεως στὴν Βηθλεὲμ. Ἡ ἱερὴ πόλη τῶν Ἰουδαίων, ἡ “Παλαιὰ Ἱερουσαλήμ”, σύμβολο τῆς ὁποίας ἦταν ὁ Ναὸς τοῦ Σολομῶντα, εἶχε ἀντικατασταθεῖ στὴ συνείδηση τῶν χριστιανῶν μὲ τὴν δική τους, καθαγιασμένη πλέον “Νέα Ἱερουσαλήμ”, τὴν ὁποία κατεξοχὴν συμβόλιζε ὁ ναὸς τῆς Ἀναστάσεως. Γιὰ τοὺς χριστιανούς, τὴν ὑπεροχὴ τῆς πίστεως τους ἀποδείκνυε, μὲ τὸν πλέον παραστατικὸ τρόπο, ἡ ἐπιβλητικὴ βασιλικὴ τῆς Ἀναστάσεως, πού δέσποζε στὸν πολεοδομικὸ ἴσθμὸ τῆς Ἱερουσαλήμ, καί, ταυτόχρονα, ἡ ὀλοσχερῆς καταστροφὴ τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομῶντα, πού ἀποτελοῦσε τὸ καύχημα τῶν Ἰουδαίων μέχρι τὸ 70 μ.Χ. Ἡ ἀπαρχὴ τῆς θεμελίωσης τοῦ τελευταίου, κατόπιν μάλιστα αὐτοκρατορικῆς ἐντολῆς, πρέπει νὰ θορύβησε τοὺς ἐπιχωρίους χριστιανούς, ὥστε νὰ καταληφθοῦν ἀπὸ συναισθήματα ἀγωνίας καὶ φόβου γιὰ τὴν ἐπικείμενη ἰδεολογικὴ κατάλυση τῆς “Νέας Ἱερουσαλήμ”. Ἡ ἀποτυχία τῶν Ἰουδαίων εἶναι βέβαιο ὅτι χαροποίησε ἀφάνταστα τοὺς χριστιανούς, διότι, ἀφ’ ἑνός, ἐπιβεβαίωσε ἀμετάκλητα τὴν ὑπεροχὴ τοῦ δικοῦ τους Θεοῦ, γεγονός πού ἀναγνωρίζεται καὶ ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τους στὰ ἐν λόγῳ κείμενα, καί, ἀφ’ ἑτέρου, ἰσχυροποίησε τὴν πεποίθησή τους ὅτι ἀποτελοῦν τὸν νέο “περιούσιον λαόν” στὴ θέση τοῦ πεπτωκότος Ἰσραὴλ. Ἡ προβολή, ἐπομένως, ἀφ’ ἑνός τῆς παντοδυναμίας τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ καὶ ἀφ’ ἑτέρου τῆς χριστιανικῆς κοινότητος ὡς τοῦ νέου “Ἰσραὴλ” αἰτιολογεῖ ἐπαρκῶς, κατὰ τὴν ἄποψή μας, τὸ κίνητρο τῶν χριστιανῶν συγγραφέων νὰ καταγράψουν τὰ θαυμαστά γεγονότα πού σχετίζονται μὲ τὴν ἀδυναμία ὀλοκλήρωσης τοῦ φιλόδοξου οἰκοδομικοῦ ἔργου. Παράλληλα, τοὺς παρεῖχε τὴ δυνατότητα νὰ στηλιτεύσουν καὶ τοὺς “θεοκτόνους” Ἰουδαίους καὶ τὴν ἐθνικὴ θρησκεία στὸ πρόσωπο τοῦ Ἰουλιανοῦ. Ἡ διάσωση ἐν τέλει τῆς “Νέας Ἱερουσαλήμ” ἔδωσε στοὺς χριστιανούς τὸ ἔναυσμα νὰ διεκδικήσουν δυναμικὰ τὴν περιοχὴ ὡς δικὸν τους ἀποκλειστικὰ Ἅγιον

Τόπο, γεγονός που επιβεβαιώθηκε έμφατικά κατά τον 5^ο και τον 6^ο, ιδίως, αιώνα³².

Οί Έβραίοι συγγραφείς, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, δέν μνημονεύουν τὸ γεγονός, ἐνῶ ἡ πρώτη ἀξιόπιστη στὸ θέμα ἀναφορὰ χρονολογεῖται τὸν 16^ο μὲν αἰῶνα³³. Μία ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα γιατί οἱ ραβινικὲς πηγὲς τοῦ 4^{ου} αἰῶνα σιωποῦν, δέν μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχει σχέση μετὰ τὸ ὅτι ἡ ἀνεγερση τοῦ Ναοῦ, σύμφωνα μετὰ τὴν δική τους παράδοση, θὰ συνέπιπτε μετὰ τὴν ἔλευση τοῦ ἀναμενόμενου Μεσσία. Κανεὶς ἀπόγονος τοῦ Ἀβραάμ ὅμως, ἀκόμη καὶ ὁ πλέον μετριόπαθης, δέν θὰ μποροῦσε νὰ ταυτίσει τὸν ἀλλόθρησκο καὶ ἀλλόφυλο Ἰουλιανὸ μετὰ τὸν Μεσσία του. Πῶς θὰ ἦταν δυνατό, ἐπομένως, ἡ Μιδράς καὶ τὸ Ταλμούδ (Παλαιστινιακὸ ἢ Βαβυλωνιακὸ), καὶ συνακόλουθα ἡ συλλογικὴ μνήμη τοῦ ἰουδαϊκοῦ ἔθνους, νὰ διατηρήσουν “ζωντανή” τὴν ἀνάμνηση ἐνὸς εἰδωλόλατρη ἡγεμόνα, παρ’ ὅλο πὸν ἐκεῖνος ἦταν πρόθυμος νὰ ὑλοποιήσει τὸ ἔργο τῆς ἀνοικοδόμησης τοῦ σημαντικότερου ἱεροῦ τεμένους του; Οὕτως ἢ ἄλλως, ἡ βασιλεία τοῦ Ἰουλιανοῦ ἦταν βραχύβια καὶ ὁ αὐτοκράτορας δέν πρόλαβε νὰ παγιώσει τίς μεταρρυθμίσεις του στὸ θρησκευτικὸ πεδίο. Ἡ ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας, μετὰ τὸν θάνατό του, ἀπὸ χριστιανούς καὶ πάλι αὐτοκράτορες, προφανῶς ἐξέθετε τοὺς Ἰουδαίους σὲ πρᾶξεις ἀντεκδίκησης ἀπὸ τὴν πλευρὰ εἴτε τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἐπαρχιακῆς διοίκησης στὴν Παλαιστίνη εἴτε τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ὄχλου. Μετὰ δεδομένη τὴ γνώση πὸν σήμερα διαθέτουμε γιὰ τὴν ἀντιουδαϊκὴ πολιτικὴ πὸν ἄσκησαν οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες κατὰ τὸν 5^ο καὶ 6^ο αἰῶνα, δέν πρέπει νὰ μᾶς προκαλεῖ ἐντύπωση ἢ σιωπὴ τῶν σύγχρονων τῆς ἐποχῆς ἰουδαϊκῶν πηγῶν σχετικὰ μετὰ τὸ μείζον ζήτημα τῆς ἀνοικοδόμησης τοῦ Τρίτου Ναοῦ.

Παρ’ ὅλο πὸν στὴν Ἱστορία εἶναι ἐπιστημονικὰ ἀντιδεοντολογικὸ νὰ ἐργασώμαστε βάσει ὑποθέσεων, μπαίνουμε στὸν πειρασμὸ νὰ ἀναρωτηθοῦμε πῶς θὰ ἀντιμετώπιζαν οἱ Ἰουδαῖοι τὸν Ἰουλιανό, ἐφόσον τὸ ἐγχείρημα εἶχε εὐδοθεῖ καὶ τὸ οἰκοδόμημα εἶχε ἐντέλει ἀνεγερθεῖ. Ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ δέν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐδράζεται στὸ βιβλίον *Ἔσδρας* τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὅπου παρατίθενται τὰ διατάγματα τοῦ Κύρου καὶ τοῦ Δαρείου Α’, οἱ ὁποῖοι, ὡς γνωστὸν, ἐπέτρεψαν τὸν ἐπαναπατρισμὸ στὴν Παλαιστίνην τῶν ἐκτοπισμέ-

32. Γιὰ τὴν διαδικασία ἱεροποίησης τῆς Παλαιστίνης, βλ. ΤΣΟΥΛΚΑΝΑΚΗΣ, *Ἡ παρουσία τοῦ Βυζαντίου*, ὅ.π., σ. 7-12.

33. Βλ. ADLER, “Kaiser Julian”, ὅ.π., σ. 68-70, DRIJVERS, *Cyril*, ὅ.π., σ. 135.

νων στή Βαβυλωνία Ἰουδαίων καί κυρίως χορήγησαν τήν ἄδεια νά ἀνοικοδομηθεῖ, μέ κρατικούς μάλιστα πόρους, ὁ κατεστραμμένος Ναός τοῦ Σολομώντα³⁴. Ἀπό τή μελέτη τοῦ κειμένου διαπιστώνουμε ὅτι ὁ συντάκτης του ἀντιμετωπίζει τοὺς προαναφερθέντες βασιλεῖς τῶν Περσῶν μέ ἀπόλυτο σεβασμό. Σέ κανένα ὅμως χωρίο δέν ὑπάρχει ἡ παραμικρή ἔνδειξη, ἢ ἡ ὑπόνοια ἔστω, ὅτι οἱ ἀλλοεθνεῖς καί ἀλλόθρησκοι ἡγεμόνες ἔχουν κάποια σχέση μέ τὸν Μεσσία τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους. Τὰ δεδομένα αὐτὰ θά μπορούσαν ἀναλογικὰ νά ἀξιοποιηθοῦν καί στήν περίπτωση τοῦ Ἰουλιανοῦ. Ἐφόσον λοιπὸν ὁ Τρίτος Ναός εἶχε ὄντως ἀνεγερθεῖ, οἱ Ἰουδαῖοι (οἱ ραβῖνοι καί ὁ λαός) θά μνημόνευαν μέσῳ τῆς ἱερῆς τους παράδοσης τὸ ὄνομα τοῦ εἰδωλολάτρη αὐτοκράτορα μέ σεβασμὸ καί εὐγνωμοσύνη, ἀλλὰ ἐπ' οὐδενὶ θά τὸν ταύτιζαν μέ τὸν πολυαναμενόμενο Σωτῆρα τους. Ἡ μοναδική, ἐνδεχομένως, παραχώρηση θά ἦταν νά τὸν ὀνομάσουν, τύποις μόνο, “Μεσσία”. Τὸ περιεχόμενο τῆς λέξης, ἐν προκειμένῳ, θά ἀποκοῦσε συμβολικὸ χαρακτῆρα, ὑπονοώντας ὅτι ἐκεῖνος τοὺς λύτρωσε ἀπὸ τὴν καταπίεση πού ὑφίσταντο ἀπὸ τοὺς προκατόχους του στήν ἐξουσία Ρωμαίους αὐτοκράτορες Κωνσταντῖνο καί Κωνστάντιο, οἱ ὁποῖοι ἀντίστοιχα εὐνοοῦσαν καί ὑποστήριζαν ἀνοικτὰ τὸν Χριστιανισμό.

34. Βλ. παραπάνω, σὴμ. 4.